

S. Lijesblad, juni 1934.

Vänster hand och motsols.I. Fram och bak.A. Benämningar och talesätt.

Har uttryck för motsättningen fram och bak använts i överförd bemärkelse för att ange egenskap av god eller dålig i något avseende såsom i det norska uttrycket "ein framifraa mann", en utmärkt karl?

Vilka uttryck äger man för motsättningen rät - avig? Inlägger man denna betydelse även i uttryck för motsättningen höger och vänster, t.ex. ifråga om höger och vänster hand, rörelser åt höger och vänster sida, rörelse motsols o.s.v., eller har man beteckningar för höger och vänster, som även innebära motsättningen rät-avig?

B. Föreställningar och föreskrifter.

Ansågs rörelse bakåt av ondo? Man fick t.ex. icke gå bakåt, "ty då drog man far och mor till helvetet" etc.

Ex. 1. Om en person går några steg baklänges, säges varnande: "Du går avigt!" Dal.

Ansågs baksidan av något, t.ex. ett hus, särskilt utsatt för onda makter eller som särskilt ägnad vidskepliga åtgärder (jfr D)?

Undvek man att vända något upp och ned eller avigt? Hur motiverade man förbud i detta avseende?

Ex. 2. Brödkakorna skulle hänga på spettet med avigsidan mot dörren. Det var synd att vända bröd avigt, d.v.s. lägga kakan upp och ned. Öl.

Ex. 3. Om man tanklöst råkat sätta på sig ett plagg avigt, när man går i ottan på juldagsmorgonen, kan man få se trollen, som den natten finnas i kyrkan, osynliga för andra. Dal.

Ex. 4. När man i skogen blivit förvillad av skogsrået eller fruktar att bli det, tar man av sig tröjan och påsätter den omvänt eller vränger en vante eller ett annat klädesplagg. Smål.

C. Divination.

I vad mån iakttagar man synpunkten bakåt eller baklänges vid utövande av spådomskonster, t.ex. då det gäller att förbereda sig till skådande av framtida händelser eller övernaturliga ting (gå tre varv baklänges kring kyrkan o.s.v.) eller då det gäller vissa handlingar, varigenom man direkt kan utläsa framtiden ("kasta sko", "kasta äppleskal" etc.)?

D. Magi.

Vilken roll spela begreppen bak, bakfram, baklänges och avig i trolldomskonsten?

Ex. 5. Då man "kastar bort" för en sjukdom, går man baklänges till brunnen eller vattendraget, kastar bakom sig och går därifrån utan att se sig om. Smål.

Ex. 6. Om man skall uppsöka en "skogtagen" ko, går man baklänges till skogen eller sätter sina näverskor bakfram på fötterna. Finl.

Ex. 7. Då man manat fram den döde, skall man för att få honom ned igen läsa Fader vår baklänges. Smål.

Ex. 8. "En bössa, som blivit förgjord, botades genom ett brännskott, vilket, sedan svanskruven blivit uttagen, inlades i omvänd ordning" (d.v.s. förladdningen först och krutet sist). Smål.

II. Höger och vänster.

A. Benämningar och talesätt.

Hur benämner man höger och vänster hand?

Har man särskilda uttryck, då det gäller att lära barnen använda högra handen ("lillnäven", "gullhanden", "grannhanden", "finhanden" etc.)? Har man därvid använt föraktfulla eller nedsättande uttryck om vänstra handen ("sämernäven", "stygg handen", "fulhanden" etc.)?

Vilka benämningar har man i övrigt för vänster hand ("lätta", "kaiva", "vänsterkräckla" etc.)?

Ex. 9. "Han tog i med lättuna". Gotl.

Hur benämner man en vänsterhänt person? Användas beteckningar för vänsterhänt som skällsord?

Använder man uttryck för söder och norr i betydelsen höger och vänster?

Ex. 10. "Norrnäven" (okvädingsord för en vänsterhänt person). Nyl.

Ex. 11. "Det har vi i den nordlige boxelomma" (i vänstra byxfickan). Norge.

Hur benämner man höger och vänster dragare för vagnen? Vilka tillrop använder man till dragarna, då man vill att de skola vika åt höger, resp. vänster?

Ex. 12. Körkarlen kallar hästen till höger "fjärare" och hästen till vänster "nemare". Gotl.

Ex. 13. Körkarlen säger "hi" till dragarna, då de skola vända åt vänster, "hom", då han vill, att de skola till höger. Skåne.

B. Föreställningar och föreskrifter.

Finnas uttryck och trosföreställningar, varigenom man vill förklara vänstra handens eller dess fingrars särskilda betydelse?

Ex. 14. Från vänstra namnlösfingret går "hjärtådrå" till hjärtat. Finl.

Ex. 15. Äggen till ligghönan läggas i nästet med vänstra handen, ty på vänstra armen bära mödrarna sina små barn. Finl.

Vid vilka tillfällen iakttog man i det dagliga livet motsättningen höger-vänster (vid uppstigning, påklädning, arbeten, besök, resor o.s.v.)?

Ex. 16. Man skall stiga med höger fot ur sängen, annars får "skräll" makt med en. Ögl.

Ex. 17. "Tag aldrig på vänstra foten först, för då går du vilse den dagen!" Vrml.

Ex. 18. "Man skall icke draga strumpan först på vänstra foten utan på den högra. Ävensom med alla andra klädesplagg, emedan Frälsaren alltid påklädde sig från höger. En präst, som försettsig häruti, kunde ej utdriva den onde anden från en människa, förrän han omklätt sig." Smål.

Ex. 19. Om man ej första gången man påkläder ett nyfött barn drager på höger arm först, blir det bergtaget. Häls.

Ex. 20. Då man tänder eld i bakugnen, skall man börja vid högra sidan. Finl.

Ex. 21. Man går på vänstra sidan av häst och vagn, då man går och kör. "Rackare och tattare" gingo på högra sidan. Smål.

Ex. 22. "Då man far till kvarnen med malning, skall strutarna vara åt höger, för då skall inte trollen få makt med säden." Häls.

Symbolisera i folksed och talesätt begreppen höger och vänster motsättningar med annan egentlig innebörd: dag och natt, norr och söder (se ovan), manligt och kvinnligt, sämja och osämja o.s.v. (Jfr C)?

Ex. 23. De personer, som ha sin vänstra tumme överst, då de knäppa sina händer, äro födda på natten, och de, som ha högra handens tumme överst vid samma tillfälle, äro födda på dagen. Smål.

Ex. 24. Om kvinnan efter samlaget lägger högra benet över det vänstra, får hon en pojke, lägger hon det vänstra överst, får hon en flicka. Smål.

Ex. 25. De ägg, som giva tuppar, bäras av hönan på hennes högra sida, de, som innehålla hönskycklingar, på hennes vänstra. Smål.

Ex. 26. När tvenne personer voro osams och den ene önskade försoning, räckte han sin antagonist högra handen, men om denne ej ville ingå försoning, svarade han med att räcka fram vänstra handen. Vgl.

Anses vänster (vänster hand etc.) kännetecknande för trolldom (jfr C), de döda och naturens osynliga väsen?

Ex. 27. Spelmän, som höll stråken med vänster hand, ansågos vara "trolska". Häls.

Ex. 28. Då man går på vägen efter solnedgången, håller man sig på vänstra väggkanten, "så är man fredad för otyg" (trollen och de döda gå åt vänster). Smål.

C. Divination.

Vilken betydelse har höger och vänster hand i spådomskonsten?

Ex. 29. Sammanhängande skalet av ett äpple kastas med vänstra handen över högra axeln; den bokstav detsamma vid nedfallandet bildar är begynnelsebokstaven i den blivande makens namn. Smål.

Vilken betydelse tillägger man höger och vänster vid "möten" o.d.?

Ex. 30. Om en ekorre springer över vägen från högra sidan, betyder det lycka och tur, från vänstra otur. Vgl.

Hur spådde man av ryckningar, klåda etc. i höger och vänster hand, öga, öra, näsborre, ben, fot, knä o.s.v.?

Ex. 31. Kliar det i högra ögat, bådardet glädje, men kliar det i vänstra, betyder det förargelse och sorg. Smål.

Ex. 32. Vita fläckar på högra handens naglar betyda beröm, på vänstra förtal. Smål.

När uppmärksammade man synpunkten höger och vänster i divinationen i övrigt?

Ex. 33. När hästen, som drog den döde till kyrkogården, satte fram högra foten först, dog en man därnäst, steg han med vänstra foten först, skulle en kvinna därefter dö. Jtl.

D. Magi.

Tog man vid de åtgärder (magiska handlingar), genom vilka man med övernaturliga makters hjälp sökte ernå sina önskemål vid olika förehavanden, hänsyn till höger och vänster? Ha de kloka i sina kurer, vid förgöring, tillrättaskaffande av stulet o.s.v. uppmärksammat denna motsättning? Föreskriver tro och sed vid folkmedicinsk praxis, dop, bröllop, begravningsmagi, vid jakt, fiske, slakt, mjölkhantering, sådd, skörd o.s.v. iakttagande av höger och vänster?

Ägde vänstra handen härvid särskild betydelse, t.ex. då man offrade för sjukdom, till de döda, till naturväsen o.s.v., då man utförde läsningar

och besvärjelser, då man vid skörden avskar de första stråna o.s.v.?

Ex. 34. Den kloke har alltid vänstra handen täckt av en svart handske. Vgl.

Ex. 35. Vid vårsådden kastades de första kornen med vänstra handen över vänstra axeln. Finl.

Ägde fingrarna på vänstra (högra) handen, t.ex. ringfingret, därvid någon särskild betydelse? Kunde man genom särskilda medel förstärka deras magiska kraft?

Ex. 36. Ser man ett "sileskred" (silverskred) och rör sönder det med vänstra "namnlösfingret", kan man trolla allt vad man vill genom att röra med nämnda finger vid det sjuka stället. Finl.

Vilken roll spelade vänster fot, knä, vänstra skon, byxbenet o.s.v. i trolldomskonsten?

Ex. 37. Då skogsanden tagit hunden, skall man stampa med vänstra foten och säga: "Hunden tillbaka!" Karelen.

Ex. 38. Den, som skall bota för maran hos kor, skall stå med sin vänstra fot på kons vänstra fot. Finl.

Ex. 39. När oxmankarna svullna och bli såriga, tager man mull under sin vänstra fot och pågnider den. Ög.

Ex. 40. Tibast lägges i vänstra skon som skyddsmedel för "skottfall" (fallandesot). Finl.

Ex. 41. För att inte "hissna till sjöss" skall man dricka ur vänstra skon tre gånger av ~~hav~~ eller sjövattnen. Ög.

Ex. 42. Trolltjädrar, som icke kunna träffas utan sitta stilla vid skotten, skjutas med en ur vänstra skon tagen spik. Nrsk.

Spottade man vid avvärjande magi åt vänster, under vänstra armen, "drog man under vänstra armen etc.?"

Ex. 43. Om barn få utslag, drogs en påse med olika ämnen under barnets vänstra arm, grävdes sedan ned. Finl.

III. Med- och motsols.

A. Benämningar och talesätt.

Liksom sveakungarna redo sin eriksgata "rättsols kring sitt land", se gamla människor än i dag ej gärna en rörelse utföras motsols, d.v.s. från höger till vänster. En sådan rörelse tillåtes endast undantagsvis, då magisk verkan åsyftas. Vad kan i olika fall en sådan rörelse innebära: hur utför man den? Menar man sålunda med en rörelse "medsols", "solrätt", "rätt"

eller "med" det, som går i samma led som solen, det, som går från öster till väster, det, som går från vänster till höger, det, som går inifrån och utåt, det, som går nedifrån och uppåt, eller det, som går framifrån och bakåt? Vilka av dessa moment fäster man sig särskilt vid i olika fall? Hur benämner man en sådan rörelse ("medsols", "rättsols", "solrätt", "undan solen")? Hur benämnes en rörelse utförd i motsatt riktning ("vrängsols", "ansols", "attframå", "avigt" etc.)?

Använder man dessa uttryck i överförd bemärkelse för att beteckna något riktigt utfört, resp. något galet, bakvänt, felaktigt?

Ex. 44. "Då ska föll gå solrätt tävåga." Dal.

Ex. 45. "Är du alldeles vrängsnodd i dag, du går aldrig åt fjöset!"

Jtl.

B. Föreställningar och föreskrifter.

Voro rörelser i motsols riktning, från höger till vänster o.s.v., i allmänhet förbjudna, eller undvek man dem?

Ex. 46. Om man upprepade gånger förde handen runt motsols, gällde det, att "hanka handen tillbaka", d.v.s. föra den runt åt motsatt håll, vilket kallades att "nysta av satans garn igen". Vgl.

Ex. 47. "Du dansör mot soln, vänd om!" Dal.

Ex. 48. "Det, som skäres eller öses frånhändes, eller ifrån sig, vill ingen äta, emedan man ej bliver mätt därav." Smål.

Ex. 49. Satt man till bords vid kalas, skulle faten gå runt omkring i laget medsols. Likaså bjöds vid kafferep, kaffet omkring medsols. Vml.

Ex. 50. När vid köp skall handslås och de närvarande "slå av", må alltid slås nedifrån och uppåt, eljest blir handeln icke lyckosam. Smål.

Ex. 51. Att med knäppta händer tvinna tummarna om varandra i riktning mot sig själv, ansågs syndigt - "vinda upp vatten åt den onde". Dal.

Vad kallade man ett arbete, utfört genom rörelse runt ("kringgärning")? I vilka fall iakttogs vid arbeten och sysselsättningar synpunkten med- och motsols (sopa golvet, nysta, spinna, mala, draga slipstenen, sno en vidja, bearbeta åkern o.s.v.)?

Ex. 52. Man blir inte mätt av den gröt, som blivit vispad motsols. Häls.

Ex. 53. Om man nystar garn motsols, så blir det mindre och mindre. Ång.

Ex. 54. Båten får ej vändas motsols, då man är ute på fiske. Smål.

Ex. 55. "Harvningen bör icke verkställas ansyls. Rå skulle få makt med grödan att förminska henne." Smål.

Voro kringrörelser vid arbeten ("Kringgärningar") förbjudna viss tid, t.ex. torsdagar och söndagar, lördagar efter middagen eller helgmålsringningen, under dymmelveckan, jul- och midsommarafton o.s.v.? Trodde man, att all kringrörelse, av kvarnhjul o.d., avstannade vissa heliga nätter, t.ex. Lucianatten och midsommarnatten? Eller tänkte man sig all av naturen förorsakad kringrörelse vid dessa tidpunkter ske i motsatt riktning mot den vanliga (t.ex. alla kvarnhjul löpande runt i omvänd riktning)?

C. Divination.

Ansågs kringrörelse i motsols riktning befrämja förmågan att skåda in i framtiden?

Gick man t.ex. jul-, nyårs- eller midsommarnatten för att bliva synsk motsols runt kyrkan, huset eller en jordfast sten?

Trodde man sig kunna komma i förbindelse med de döda eller få veta något av dem genom att utföra en rörelse motsols eller "avigt"?

Utförde man något motsols för att få skåda sin blivande make (sopa loggolvet avigt, röra drömgröten motsols etc.)?

D. Magi.

Vilken betydelse ha rörelser motsols i trolldomskonsten i allmänhet?

Använde man sig av den magiska verkan, som en rörelse motsols ansågs äga, vid förberedande av en trolldomshandling eller vid förfärdigande av ett redskap, vilket ansågs som magiskt verksamt?

Ex. 56. Den gren, som skäres till slagruta, skall man "viga vid sig" genom att föra den tre gånger motsols kring kroppen och tre gånger kring vänstra låret. Smål.

Ex. 57. Gnid- eller vrideld erhåller man genom att borra med en ekpinne ansyls mot ett annat träd, tills det tänder eld. Smål.

Ansåg man kringgång motsols vara en bindande eller stadfästade handling?

I vilka ceremonier för det nyfödda barnets eller det nyfödda kreaturets trivsel, för tjänarens fästade vid gården eller husdjurens fästade vid husbondfolket ingår kringrörelser som särskilt moment?

Ex. 58. Om en flicka hade en fästman och hon märkte, att han började ledsna, skulle hon springa tre gånger motsols kring huset och ropa: "Han är min, han är min!" Vgl.

Använde man sig av magiskt verkande kringrörelser vid förgöring av människor, djur, ladugårdsprodukter, åkrar, redskap o.s.v.?

Ex. 59. "Då man hör skott från en skytt, som man vill skämma, tager man en gren av en björk, slår en avig knut på honom, rystar sig och säger: På så lång tid skall du inte skjuta något liv." (Så länge knuten, som slagits motsols, håller, skall bössan vara förgjord.) Smål.

Uppfattade **man** i vissa fall kringrörelse som förebyggande eller avvärjande?

Ex. 60. Strax efter det att barn fötts, fördes glödande eldkol runt omkring det tre gånger motsols, så att trollen ej skulle byta bort det. Vgl.

Ex. 61. Höns togos ej av höken, om man innan soluppgången skärtorsdagsmorgon maler tre slag motsols på handkvarnen. Smål.

Ex. 62. Gärdesgården kring en rovåker hägnades "ansyls", varefter man gick runt om den motsols med ett ben från kyrkogården. En rovtjuv skulle då icke kunna komma tillbaka ut ur hägnaden. Ögl.

Vid vilka tillfällen och i vilken avsikt begagnar man sig av rörelser motsols i folkmedicinska kurer?

Ex. 63. "När någon fick tandvärk, skulle han ta tre nypor aska i flat-handen, gå tre gånger motsols omkring en jordfast sten och lägga en nypa aska för var gång på stenen." Vgl.

Ex. 64. Älvkvarnar smordes motsols, t.ex. då ett barn skulle botas för sjukdom. Dal.

Ex. 65. Kikhosta botas med att dricka vatten, som droppat av ett kvarnhjul, som går motsols. Smål.
